

४४
२(A)

अथ
हेत्वाभासचिन्तामणिः १

४४
२(A)

मधुरानाथव्याख्यासहित
Hetwabhas chintamani

713

अथ

हेलामासचिंतामणिटीकामूलमथुरानाथीप्रारंभः

४४
२ (A)

४४
२ (A)

संज्ञा

येनमः॥ न्यायतद्वयवान्तिरूप्यप्रसंगसंगत्याहेत्वाभासान्तिरूप्यमितुं शिष्यावधानायप्रतिजानीते॥ अथेति॥ न्यायतद्वयवयो
न्तरमित्यर्थः हेत्वाभासाः आभासीभूतोहेतवो दुष्टहेतव इति यच्च हेतुवदाभासंतरित्युक्तं न तु हेतोराभासादोषवि
रादिनाहेतुविभागानुपपत्तेः निरूपणप्रयोजनं दर्शयति॥ तत्त्वनिर्णयेति॥ अत्रास्तवकोटिनिर्णायकहेतोर्दुष्टत्वज्ञाने
निर्णयोभवतीति निर्णयप्रयोजकत्वमिति भावः स्वार्थवादयोरुक्तजल्पवित्तं उपोराह॥ विजयेति॥ तदिदमुद्राव
मोर्दुष्टत्वोद्भावनेतस्य निग्रहादिति भावः एवं च तत्त्वनिर्णयादिलक्षणेककार्यानुकूलमपि काले संगतिः संभव
तन्यायप्रयोगेतत्त्वनिर्णयो विजयश्च तथा परकीयहेतोर्दुष्टत्वोद्भावनेपि तत्त्वनिर्णयो विजयश्चेति बोध्यं हेत्वा
दुष्टत्वमिति दुष्टहेतुत्वं स्फुटमेवेति तदुपेक्ष्य तदुक्तदोषलक्षणात्तत्रेति॥ तत्र निरूपणे इदं हेत्वा संवेहं सा
तविशेषणत्वं सप्तम्यर्थः अनुमितीति॥ अनुमितिप्रतिबंधकमर्थज्ञानविषयत्वमित्यर्थः भवति च सा
तः साध्याभावव्याप्यवानूपक्षइतिज्ञाने च अनुमितिप्रतिबंधइति साध्याभाववत्यक्षरूपबाधस्य साध्याभा
सत्प्रतिपक्षस्य हेत्वाभासत्वं पर्यतो वन्त्यभाववान्वयभावव्याप्यवानिति धर्मादप्यनुमितिप्रतिबंधात्

88
2(A)

अथनुमितिर्विरोधितद्विषयत्वमादायसङ्केतावतिव्यापिप्रिवारणाययथार्थेति। यथार्थत्वं च भ्रमसामान्यभिन्नेत्वं तेन नांशिकयाथा
र्थ्यमादायतदोषतादवस्थानवसाध्यभाववद्वृत्तिसाधनादिरूपेण विनारादावव्याप्तिः। तस्य व्याप्यादिज्ञानार्थेनान्यथासिद्ध
तयाऽनुमित्यप्रतिबंधकत्वादिति वाच्यं अनुमितिपदस्य साध्यव्याप्यहेतुमान्यक्षः साध्यवांश्चेतिसमूहालंबनानुमितिपरत्वादिति भा
वः। केचित्तु। उपहेतुनामेवदं उक्षणं नरेववाधेतादावव्याप्तिः तत्रहेतुतत्तावेनाप्रतिबंधकत्वादिति वाच्यं। यथाकथां वि समूहालंब
नज्ञानविषयत्वमादायैवतत्रलक्षणात्तमन्वयात्। नरेवमनुमितिप्रतिबंधकसमूहालंबनवाध्यादि भ्रमविषयत्वमादायसङ्केतवति
प्रसंगेति दोषाच्यं भ्रमभिन्नत्वरूपयाथाथ्यस्य तावेविशेषणत्वेनेवतद्वारणात्। नचतथापि ह्रदावह्निमानित्यनुमितिर्विरो
धिप्रतिबंधके भ्रमभिन्नं कृदावन्त्यभाववान् भ्रमाभाववांश्चेतिसमूहालंबनज्ञानविषयत्वमादायपर्वतोवह्निमाधूमादित्या
दौ प्रमादावातप्रसंगइवाति च्यं अनुमितिपदस्यविशिष्यप्रकृतसाध्यव्याप्यप्रकृतहेतुमान् प्रकृतसाध्यवांश्च प्रकृतपक्ष
इतिस्वरत्वावश्यकत्वान्तेथावतत्रेपिज्ञतसाध्यव्याप्यतद्वेतुवेविशिष्यतसाध्यवैशिष्यविषयकात्तुमिति तसाध्यव्याप्यतद्वेतुमा
नसाध्यवांश्चतत्पक्षरथ्यनुमितिव्याप्तिप्रतिबंधकं भ्रमभिन्नज्ञानविषयसङ्केतुः तस्मिन्पक्षे तस्मिन्साध्यउपरातिविशिष्यल

अनुमिति

四三

निष्ठा

27

किं हि.

三

ज्ञानपर्यवसन्नतयानकोपिदोषः अमव्याप्यवह्निर्मात्रमवांश्च पर्वत इति अनुमितिप्रतिबंधकव्यभिचारिदिज्ञानविषयधूमस्यपर्वत
 पक्षधूमसाध्यः उष्टत्वाभावोद्वितीयतद्धेतुपदं प्रतिबंधकतानि ग्राह्याभावत आद्यितुदया ग्राह्यातेन तादृशानुमितिप्रतिबंध
 धकसमूहालंनानि द्विविधसंज्ञतानि प्रसंगइत्याहुः तदस्य अथैतदुष्टहेतुलक्षणत्वे दोषाश्रयस्य दुष्टपदार्थत्वाभावात् दुष्टप
 दस्य परिभाषिकतापत्तेः न च परिभाषिकत्वमिष्टमेवेति वाच्यं तथा सति तद्धेतुत्वं तत्पक्षेतसाध्योदुष्टत्वमित्यस्यैव सम्यक्त्वेन वि
 विषयांतविशेषणवैयर्थ्यापत्तेरिति दिक् नन्विदं व्यभिचारिदिघटकसाध्यादावतिव्याप्तं तस्यापि तादृशप्रतिबंधकव्यभि
 चारादिज्ञानविषयत्वात् सिद्धेऽनुमितिप्रतिबंधकतया साध्यवत्त्वे वातिव्याप्तिः न च तादृशविशिष्टविषयकत्वं तादृशा
 नुमितिप्रतिबंधकतानि निरिक्तवृत्तितादृशविशिष्टत्वं हेतुसाधनत्वं कवचिचसाध्याभावविशिष्टपक्षसाध्याभाव
 बहुलित्वविशिष्टसाधनादिविषयकत्वं तथैति वाच्यं यद्यार्थस्यैवैयर्थ्यप्रसंगात् न नमविषयविषयं विशिष्ट
 स्यात्सिद्धत्वादिस्य रुचेर्यथा र्थत्वविशेषणं परिसृत्य तेषां तदमाह यदि विषयकत्वेनेति लिङ्गज्ञानस्यैव
 लिङ्गत्वमविवक्षितं बाधादिज्ञानस्य लिङ्गाविषयकत्वात् यथैव साध्यः अनुमितिपदं च साध्यव्याप्यहेतुमानसाध्यवा

क्रमेण

अपक्षद्वयनुमितिपरं अन्येत्थोक्तं रूपेण व्यभिचारादावव्याप्तेः तथा च यदि धियत्वेन ज्ञानस्य धर्मव्याप्यवर्हिमान् धर्म
वांश्च पर्वत इत्यनुमितिप्रतिबंधकत्वं पर्वतत्वरूपेण पक्षतायां धर्मत्वरूपेण साध्यतायां वक्तृत्वरूपेण हेतुतायां तदो
पशति प्रातिष्ठिकरूपेणैव लक्षणं । अथासाध्यादिरनुगमादेकतरोपादानेऽन्यत्राव्यास्यापत्तेः पर्वतोच न्य ३
हिमान् धर्माश्चावपि पर्वतादोकां न नमयन्वाभावादेदोषत्वापत्तेः अतस्तत्तानस्यापिकां न नमय पर्वतो वक्ति
मान् धर्मा इत्यादाकनुमितिप्रतिबंधकत्वात् नन्विदमपि पक्षसाध्यादावव्याप्तं तस्याप्येवैकोऽपि प्रविष्ट छेद ४
यत्तदोचः त्वात् न च यदि धर्मैतासंबंधेनानुमितिप्रतिबंधकतावच्छेदकतायाः पर्याप्त्यधिकरणं तत्त्वमर्थ इति वाच्यं तथा
सतिसाध्याभाववर्तिशारे रप्यदोषत्वापत्तेः न हि साध्याभाववत्यक्षां विषयकनिर्णयत्वेन प्रतिबंधकत्वं वि ५
शिष्टस्यानतिरिक्ततया केवलपक्षदिविषयकतादिरपि प्रतिबंधकत्वापत्तेः अथ यदि शेष्यकयत्प्रकारक
मिदं निर्णयत्वेनानुमितिप्रतिबंधकत्वं तद्विशिष्टतत्त्वं श्रवति न पक्षविशेष्यकसाध्याभावप्रकारकनिर्ण
यत्वेन साधनविशेष्यकसाध्याभाववद्वृत्तित्वप्रकारकनिर्णयत्वादिना न प्रतिबंधकतेति साध्याभाववत्प

दिसादिन्यायस्य
तीर्थह

विं. ८१.

३

केवल

क्षसाध्याभाववद्वृत्तिसाधनादिदोषशित्वेन प्रतिबंधकताहिनपक्षविषये शैकसाध्याभावप्रकारक निर्णयत्वेन प्रमेय
वानित्यादिरूपानेपि प्रतिबंधकतापत्तेः नवासाध्याभाववत्त्वरूपेण साध्याभावप्रकारक निर्णयत्वेन पक्षे साध्यप्रतिषेधो
पिकत्वेन घटाभावाद्यवगाहिभ्रमस्य साध्याभावत्वेन घटाद्यवगाहिभ्रमस्य नाप्रतिबंधकतापत्तेः किंत्वभाव
त्वरूपेण यत्किंचिद्वस्तुनिसाध्यप्रकारकं सत्यद्वेसाभावत्वरूपेण यत्किंचिद्वस्तुप्रकारकं यत्तन्निर्णयत्वेन तथात्वं
नैवमपि साध्याभावः अभावधाम्नापक्षशित्वेन समूहात्वं नारादपि प्रतिबंधापत्तिरिति वाच्यं विवक्षणाविषयताक
तादृशनिर्णयत्वेन प्रतिबंधकत्वादिति अत्राहः पक्षविषयकत्वेनैतन्नानतिरिक्त इति त्वारव्यमवच्छेदकत्वं तृतीया
र्थः ननु स्वतन्त्रसंबंधविशेषः पक्षसाध्याविषयकत्वं च नानतिप्रसंगः साध्याभावविशिष्टपक्षादिव
षयकत्वं च तथेति तेषां दोषत्वं अथ तथोपपत्तविशेषकत्वावाच्छिन्नवन्त्यभावत्वाविशिष्टवन्त्यभावनि
रूपितप्रकारिताव्यक्तेर्वन्त्यभावप्रकारकत्वावाच्छिन्नपर्वतत्वविशिष्टपर्वत निरूपिताविशिष्टताव्यक्तेश्चप
र्वतोवन्तिमानित्यनुमितिप्रतिबंधकतानतिरिक्त इति तत्राकेवलवन्त्यभावत्वविशिष्टवन्त्यभावेकेवलपर्व
तत्वविशिष्टेनानिव्याप्तिदुर्वारा नच केवलवन्त्यभावावदुद्देश्य एव तन्मानत्रेहत्वाभास्यनहाराभावनसाध्या

दि ५

३

भावत्यक्षयवेद्यतथात्वात् तन्मात्रस्य दोषत्वे पर्यतो वहिष्मा-
 त्मादित्यादावपि दुष्टत्वापत्तेः येन केनचित् संबंधेन दोषव
 तत्त्वदुष्टत्वादिति चेन्न. यदिष्ययितासामन्यतादृशानुमितिप्रतिबंधकतानतिरिक्तवृत्तित्वस्य विवक्षितत्वात् केवलं तत्र
 न सभावत्वविशिष्टवन्धभावादिविषयितासामान्यं न तथा. तद्विषयकत्वस्य वहिर्नास्तीत्युच्यते इत्यनेन पितृत्वात् न वै
 वंविशिष्टस्यानतिरिक्ततया केवलं कदादिविषयकत्वं ज्ञाने प्रमेयवत् प्रमेयमित्यादिज्ञाने न सभावविशिष्ट
 कदादिविषयकत्वसत्त्वादसंभव इति वाच्यं. यदिष्ययित्वपदस्य पादश विशिष्टविषयकत्वपरत्वात् विशिष्टविषयकत्वं
 न विशिष्टनिरूपितं विषयित्वं तस्य वक्तुं क्षणस्य वन्धभाववा. कदादित्यादिप्रमासंज्ञानेनैव सत्त्वेन केवलं कदादि
 विषयकज्ञानेऽभावात् अतएव सिद्धिविषयीभूतसाध्यवत्पक्षेपि नातिव्याप्तिः. तद्विषयकत्वस्य सति बाधयिषा कालीनता य
 ध्यनिर्णयेपि सत्त्वेनातिरिक्तवृत्तित्वान्न द्यावत्तत्प्रतिबंधकताया विवक्षणीयत्वाद्वा. पादश विशिष्टविषयित्वं चाप्य
 वृत्तित्वं ग्रहणात्कुंदितागृहीताप्रामाण्यकनिश्चयान्न सत्त्वेन विशेषणीयं. तेन तस्यैकादेशं शये अत्राप्यवृत्तित्वं
 हात्कुंदितागृहीताप्रामाण्यकनिश्चयेन सत्त्वेपि नासंभवः. ननु वदतः संयोगीद्वयत्वादित्याद्यव्याप्यवृत्तिसाध्यक
 संयोगाभाववद्दृशादावतिव्याप्तिः. अत्राप्यवृत्तित्वं ग्रहणात्कुंदितागृहीताप्रामाण्यकनिश्चयान्न तादृशविषयित्व
 स्याप्यनुमितिप्रतिबंधकतानतिरिक्तवृत्तित्वमिति वाच्यं. तस्य बाधस्वरूपत्वेन न क्षयत्वात्. बाधेपक्षधने हि तु रने

विं. ८.

४

कांतिकेति प्रवादस्य व्याप्यवृत्तिसाध्यकबाधपरत्वात् न नतस्य बाधत्वे सहेतावपितस्य बाधितत्वापत्तिरिति वाच्यं ।
हेत्वाभासविनाशकतत्पक्षे कस्य बाधितत्वे स्पष्टत्वात् । बाधितव्यवहारनियामके च न बाधित्वाधिकरणता संबंधं
धेयसाध्याभाववत्त्वस्य पटकत्वात् न वैवंशस्य संयोगीद्रव्यत्वादित्यादि स्पष्टत्वात् । बाधितव्यवहारनियामके च न बाधित्वाधिकरणता संबंधं
संकीर्णोदाहरणतया किंमुदाहरणान्तरगवेषणमिति वाच्यं । अशेकवनिकान्यायात् । अतिसफुटतया प्रथमकर्तृरूपे
क्षणाद्वा । अथैवमपि प्रमेयत्वादिविशिष्टवन्धभाववत्तद्गुदाद्यात्मकस्य विशिष्टस्यापि दोषत्वापत्तिः तद्विषयकत्व
स्यापि अतुमिति प्रतिबंधकताननिरिक्तवृत्तित्वात् । न तदादेशविशिष्टान्तराद्यरितत्वेन यादृशविशिष्टविशेषणायुक्तविशि
ष्टं तु न तथा तस्य तादृशविष्टान्तरगवन्धभाववत्तद्गुदादिनाद्यटितत्वादिति वाच्यं । प्रमेयत्वमरुतिप्रमेयत्वादित्या अरुतित्वा दो
नाववृत्तिप्रमेयत्वादित्यादिरूपेण निवारः । व्याप्तिः प्रमेयत्वरूपविशिष्टान्तरघटितत्वादिति चेन्न । स्वानिरूपितविशिष्ट
विषयकत्वानवच्छिन्नत्वेन प्रतिबंधताविशेषणत्वात् । स्वयंदलक्ष्यत्वाभिमतविशिष्टपरं प्रमेयत्वादिविशिष्टवन्धभाव
वत्तद्गुदाद्यात्मकं विशिष्टं तु न तथा तद्विषयकत्वावच्छिन्नप्रतिबंधकतायत्त्वा निरूपितेन केवलवन्धभाववत्तद्गु
विषयकत्वेनाप्यवच्छिन्नत्वात् स्वानिरूपितविशिष्टविषयकत्वानवच्छिन्नत्वं न तादृशविशिष्टविषयकत्वाननिरिक्त

तस्य वृत्ति

निवहिवं हिमानि
तिवत् ५

वृत्तिकप्रतिबंधकताभिन्नत्वं। नचैवंप्रतियोगिव्यधिकरणत्वविशिष्टसाध्याभाववत्पक्षरूपेबाधेऽव्याप्तिः। तद्विषयकत्वावच्छिन्नप्रति
 बंधकतायाःस्वानिरूपितेनकेवलसाध्याभाववत्पक्षविषयकत्वेनाप्यवच्छिन्नत्वादितिवाच्यं। केवलवन्त्यभाववत्पक्षस्यै
 त्वेवबाधतयाकैतस्याबाधत्वात्। अयंरक्षः कपिसंयोगी एतत्वादित्यत्रबाधस्थेष्टत्वात्स्वीनिरूपितविशिष्टविषयिणीति
 तिरिक्तरेतिप्रतिबंधकत्वमिच्छीत्वं। नचतथाप्यनुमितिपदस्ययथोक्तसमूहात्तंबनानुमितिपरतयानिर्वहः पर्वतोव
 हिमानुवन्तिव्यभिचारिधर्मादित्यादेनकोप्याभासः स्यात्तदप्योक्तसमूहात्तंबनानुमित्यप्रतिहेतिवाच्यं। निर्वहः प तत्र ५
 र्वतोवहिमानुवन्तिव्यभिचारिधर्मादित्यादेरपिअपार्थक्यतयातत्रहेत्वाभासविरहेपिस्ततिविरहात्। य
 द्वाप्रकृतपक्षतोवच्छेदकरूपेणप्रकृतपक्षेप्रकृतसाध्यतावच्छेदकरूपेणप्रकृतसाध्यवैशिष्ट्या
 वगाहिनीसतीप्रकृतसाध्यतावच्छेदकरूपेणप्रकृतसाध्यनिरूपितव्याप्तिप्रकारेणहेतुवैशिष्ट्या
 वगाहिनीयाबुद्धिः सायत्रयदवगाहतेतत्रतद्वैशिष्ट्यावगाहिपञ्ज्ञानंतत्प्रतिबंधकतानर्थरिक्तवन्ति
 यादृशविशिष्टनिरूपितविषयितासामान्यतादृशविशिष्टत्वंहेतुदोषत्वमितिबिबक्षणीयं। इत्थंभव
 द्वाभाववत्सर्वतादरेवतत्रदोषत्वंतद्विषयकनिर्णायमात्रस्येवनिर्वहः पर्वतोवहिमानुवन्तिव्यभिचारिधर्मादित्यादेरपिअपार्थक्यतयातत्रहेत्वाभासविरहेपिस्ततिविरहात्। य
 द्वाप्रकृतपक्षतोवच्छेदकरूपेणप्रकृतपक्षेप्रकृतसाध्यतावच्छेदकरूपेणप्रकृतसाध्यवैशिष्ट्या
 वगाहिनीसतीप्रकृतसाध्यतावच्छेदकरूपेणप्रकृतसाध्यनिरूपितव्याप्तिप्रकारेणहेतुवैशिष्ट्या
 वगाहिनीयाबुद्धिः सायत्रयदवगाहतेतत्रतद्वैशिष्ट्यावगाहिपञ्ज्ञानंतत्प्रतिबंधकतानर्थरिक्तवन्ति
 यादृशविशिष्टनिरूपितविषयितासामान्यतादृशविशिष्टत्वंहेतुदोषत्वमितिबिबक्षणीयं। इत्थंभव
 द्वाभाववत्सर्वतादरेवतत्रदोषत्वंतद्विषयकनिर्णायमात्रस्येवनिर्वहः पर्वतोवहिमानुवन्तिव्यभिचारिधर्मादित्यादेरपिअपार्थक्यतयातत्रहेत्वाभासविरहेपिस्ततिविरहात्। य

निं. टी.

५ नव

वि

दवगाहते तत्र तदवगाहिनः केवलपर्वतोवर्हिना निपाद्यनाहार्यज्ञानस्य प्रतिबंधकत्वात् न च तादृशबुद्धेरवोच्छ्लोऽप्र
तिदिरिति वाच्यं. आहार्यरूपस्य संभवात्. पर्वतोवर्हिमानित्यादौ काननमयत्वाभाववत्पर्वतादिरपि दोषोऽयं स्यात्तदि
षयकमिर्णयस्य पर्वतोवर्हिना निमित्तत्वादिज्ञानं यत्र पदवगाहते. तत्र तदवगाहिनः काननमयः पर्वतोवर्हिमानित्या
दिज्ञानस्य प्रतिबंधकत्वादिति वाच्यं. तत्र तदवगाहित्वांशे प्रतिबंधकताया विवक्षितत्वात्तद्वितिसंक्षेपः. इदमत्र
त्रित्यंमत्रक्षेत्रविशेषादोयदंकुरविशेषस्य हानं कस्यापि न जातं तत्र क्षेत्रविशेषादो प्रमेयत्वादिना तदंकुरविशे
षादो साध्यै न कौहेत्वाभासः स्यात्. तत्र तादृशबुद्धेरप्रसिद्धेः न च तत्राभासो नेष्टः. एवमव्यवहारोदरे विरक्षेणानि
ध्यायाः स्वातंत्र्यमात्रत्वात्. किंच यदंकुरविषयकवक्ष्यभावनस्य तत्र विषयक एव निश्चयो जातः. न तु कदापि
ज्ञापितदविषयकः तन्निश्चयः. तदंकुरविशेषस्य पर्वतोभवान्वित्यादौ दोषत्वापत्तेरिति दिक्. इदम
त्रावधेयं. बाधादिविषयतानियतविषयताकेतदंकुरादिविशेषे यथा विवक्षितलक्षणस्यानगतिप्रसंगाशंकापिता
दशावाधादिज्ञाननिष्ठतया विचारानुमितेति प्रतिबंधकताया बाधादिविषयकत्वरूपेण विशिष्टविषयकत्वा
त्तरेणावच्छिन्नत्वात्. प्रमेयत्वविशिष्टावाधादिति प्रसंगवारणाय पूर्वी विशिष्टविषयकत्वात्तत्तानवच्छेपत्वेन प्रतिब
ध

५

धकतायाविशेषितत्वात् न च तादृशज्ञाननिष्ठबाधादिविषयतातदंकुरादिविषयितायैवेति वक्तुं युक्तं नित्यकमे
 दनविषयिताभेदस्यसिद्धीति तत्वात् न च पूर्वतो वक्तिमान्धमादित्यादिसंज्ञेतवेवबाधादित्रममस्यविषयीकृतांकुरादिवि
 शेषेविवक्षितलक्षणस्यातिव्याप्तिरिति शंकनीयं तदंकुरादिविशेषस्यांततो भगवदज्ञानविषयतया सौविध्यत्रममात्रं वा
 विषयत्वासंभवात् न च तथापि बाधादिभ्रमनित्यज्ञानोनयमात्रविषये व्यक्तं विशेषेति व्याप्तिरिति वाच्यं तादृशव्यक्ति
 विषयतायानित्यज्ञानेपिसत्येन तत्तदनुमितिप्रसंतिबंधकताविरहात् न चासिद्धिर्विषयध्यातयापितदनुमितिप्रतिबंध
 कत्वं नित्यज्ञानेस्विषाधयिषाधिरहवेशिष्यविरहनेसिद्धिविधयाप्रतिबंधकत्वस्यापि तत्रासंभवात् न च यत्र तदंकुरो
 रस्यभाववानित्येव बाधज्ञानं तत्र तादृशबाधज्ञानमात्रविषये तदंकुरेति व्याप्तिरिति वाच्यं तत्र प्रसिद्धा पक्षसाध्यवे
 शिष्यवगाहिरो नाप्रसिद्ध्यातिव्याप्त्येव काशान् न च तदंकुरो वक्तिमानित्यनुमितिरेपि प्रसिद्धा तत्रैवानित्या
 प्तिरिति वाच्यं तत्र तादृशयकत्वस्य तादृशानुमितिरेव पिसत्येन तत्र तादृशानुमितिप्रतिबंधकत्वविरहात् सिद्धिवि
 धयाप्रतिबंधकत्वस्यापि प्रागुत्तरवर्तिसिषाधयिषाधिरहनेऽभावात् यदि च तादृशं सिषाधयिषासमवहितं तदज्ञा
 नं न कदापि जात इत्युच्यते तदापि सिद्धिर्विशेषविषयतिप्रसंगवारणाय सिद्धिविधयाप्रतिबंधकतातिरिक्त
 प्रतिबंधकतेव उक्तक्षणे निवेशनीया तथा च ज्ञातो यमिति प्रसंग इति दिक् अतु यत्र बाधादिविषयतानियतविष

वक्ष्यमाणत्वादि

वसेपं. अथैतेष्वस्तानपक्षतावच्छेदकरूपासिद्ध्यादावव्याप्तिः तस्यातिबंधकत्वेज्ञानानुपयोगात् न च तदलक्ष्यमेव वक्ष्ये
 कविंशतिभिर्ग्रहस्थानबहिर्भूतस्य तस्य हेत्वाभासमभ्येप्यनंतभावे निग्रहस्थानत्वा अनुपपत्तेः न चानुक्तसमुच्चयपरेण चरम
 हिनस्त्वकारेण तस्यापि समुच्चयात् निग्रहस्थानव्यवस्थितिरिति वाच्यं. तथा सति निग्रहस्थानस्य द्वाविंशतिप्रभेदत्वानु
 पपत्तेरिति चेन्न. निग्रहस्थानत्वौपायिकत्वं स्य हेत्वाभासत्वस्य प्रथमेव निर्वाच्यत्वात् इह हेतुदोषानिरूप्यंत इति न काच्यनु
 पपत्तिः येन केनचित् संबंधेन तद्वत्त्वं च दुष्टत्वं. न चैवं सहेताविति ध्यासिः. वक्ष्यमाणवर्तते हेतुत्वादेन केनापि संबंधेन भू ५
 मादौ रतित्वादिनिर्वाच्यं. तसाध्यकतत्पक्षकतहेतुक्रोयोदोषः येन केनापि संबंधेन भूमादौ रतित्वादिनिर्वाच्यं. तद्वा
 न सहेतुः तस्मिन्पक्षे तस्मिन्साध्यादुष्ट इति विवक्षितत्वात् इत्यास्तां विस्तरः ननु साध्यव्यापकीभूताभावप्रति
 योगिहेतुमत्पक्षरूपस्यासाधारणत्वस्य साध्याभावव्याप्यवत्पक्षरूपस्य सत्प्रतिपक्षस्य न धियो
 नुमानात् प्रतिबंधकत्वे मानाभावात् साध्याभावाद्यनवगाहित्वादित्यतश्च आह. दशविशेषो हेतोर

वि. टी.

वेति एवकारेण निजक्रमेण साधारण सत्प्रतिपक्षयोर्हेत्वोर्दशाविशेषे एव सत्प्रतिपक्षसाधारणत्वं ज्ञानदशायामेवाभासत्वात् अनु
मित्यजनकत्वादित्यर्थः एवकारेण तददृशानदशयां तु जतुजननादिति सूचितं तथा चान्वयव्यतिरेकतत्त्वज्ञानस्य प्रतिबंधकत्वमिति भा
वः नन्वेतामित्यलक्षणानि बाधसत्प्रतिपक्षयोरित्युक्तानि अनुमित्यसाधारणदोषस्येवात्र लक्ष्यत्वाद्भवतया प्रत्यक्षशब्दा
नादावपि प्रतिबंधकतया साधारणत्वादितिकेषां च तद्वृत्तमपाकरोति यद्यपीत्यादिना नानिङ्गाभासत्वं नानिङ्गासाधारणदो
षत्वं नानुमित्यसाधारणदोषत्वमिति यावत्सत्तायमानस्थोभासस्येति विशिष्टबुद्धिसामान्यप्रतिबंधकज्ञानविषयस्य दोष
मात्रस्येत्यर्थः तथा च तयोरेष लक्ष्यत्वात् नानुमित्यस्यैव प्रतिपक्षिरिति भावः अत्र केचिददृशशब्दबोधे बाधज्ञानमात्रं प्रतिबंधकं न राशि
रः कपालं च विप्रामाण्यं गत्वा छरवदिति सुमानेन मलमूत्रपुरीषास्ति न गतं त्वरुनि स्मृतं नारं स्पृष्टाहु सस्नेहं स वे
लोजलमाविशेदित्यादि वेदबाधाय तैः किं नुमित्यन्यबाधज्ञानत्वेन नैव परमाणुरनित्य इति शब्दस्यापि ज्ञानजनकत्वा न
पत्तिः परमाणुरनित्यः अन्यत्वात् नानुमित्यन्यबाधज्ञानत्वेन नैव परमाणुरनित्य इति शब्दस्यापि ज्ञानजनकत्वा न
अप्रहीतविशेष्यत्वेन नानुमित्यविशेषणान्नैव प्रामाण्यप्रहृष्टिबाधुमितो विशेष इत्याहु स्तज्जशब्दबुद्धित्वावच्छिन्नप्रतिपक्षे
रूपेण यच्च प्रतिबंधकत्वांतरकन्येन गौरवान्मानाभावान्न नवयथोक्तानुमानादशो वबाधकवेदबोधायापत्तिरेवमा
नंतयादिकूलतर्काभावेनागमविरोधेन कथापि न हस्यानुमितेः अनुत्पत्तेः अनुमित्युत्पत्तौ च प्रतिबंधकत्वेन न

नुमाननिरूपणप्रस्तावेप्रमाणसामान्यदोषाभिधानमनुवितमित्याशयेनाहत्वेमियद्वेतिबाधेनेतिपरोक्षबाधनिश्चयेनेत्यर्थः परो
 क्षसत्त्वतिपक्षनिश्चयेनेत्यपिबोध्यं अनुमानिकबाधितद्व्याप्यवत्त्वज्ञानादिसत्त्वेपिऽऽहोकिक्वविषसाक्षात्कारोदयात् न वै कि २
 तावतापिशब्दबोधेतत्प्रतिबंधकत्वमस्त्येवेतिवाच्यं योम्यताज्ञानेनान्यथासिद्धतयाबाधितद्व्याप्यवत्ताज्ञानादिमान्नस्यैवशा
 ब्दबोधप्रतीतिबंधकत्वात्प्रतिभावः अनुमितावितितथावबाधनिश्चयत्वादिसामान्यरूपेणाप्रतिबंधकत्वस्यानुमितिप्रत्ये
 वसत्त्वात्तेनरूपेणासाधारणदोषत्वमस्त्येवेतिभावः इदंवापानतः लौकिकप्रत्यक्षनिश्चये अनुमानिकादिबाधादिसामान्यस्या
 प्रतिबंधकत्वेपिसंशयोपनीतभानंप्रतिनस्यप्रतिबंधकतयाबाधनिर्णयत्वादिरूपेणाप्यसाधारण्याविरहादेनरोपनीतभानंप्र
 त्यपिबाधनिश्चयेत्वादिनानप्रतिबंधकत्वात्कुतूछाविशेषादिविरहाविशिष्टबाधनिश्चयत्वादिनोवबाधनिश्चयसत्त्वेपिआ
 हायोपनीतभानोदयादितिवाच्यमस्मत्पुनर्मितिप्रति ॥ बाधनिश्चयसामान्यस्यैवप्रतिबंधकतयाबाधनिश्चयत्वादिरूपेणा
 प्यसाधारण्यविरहादितिष्येयं असिद्धविरुद्धसव्यभिचारानध्यवसिताश्चत्वारोहेत्वाभासाः अनध्यवसितोऽसाधार
 णः ननुबाधप्रतिरोधोहेत्वाभासावितिबैशेषिकसिद्धांतः तन्निराकरणायस्वमनसिद्धाहेत्वाभासान्विभजतेवेति
 आनासीभूतहेतवश्चिशेषसव्यभिचार्यतिव्यभिचारेणदोषेणसहवर्ततिरित्युत्पत्त्याव्यभिचारोत्यर्थः व्यभिचा

वि. टि.

तंचा उपपदेक विवेच्यते विरुद्धाति साध्या सामानाधिकरणो हेतु विरोधः तादात्म्यादिना येन केनापि संबंधेन तद्वा हेतुः कीदृशः एतज्ज्ञानं च साध्यं
सामानाधिकरण्यं घटितव्याप्तिसाध्यसामानाधिकरण्यशेषे प्रतिबंधकं उदाहरणं तु समवायेन साध्यहेतुके गोत्ववानश्वत्वादित्यादिर
तिमणिकृतः प्रा - स्तु साध्या सामानाधिकरण्यं विरोधः तद्वा न हेतु विरुद्धः इत्याहुस्तदसत्त्वे कतसाध्या सामानाधिकरण्यरूपत्वविशि
ष्टनिरूपितविषयित्वस्य केवलसाध्या सामानाधिकरण्यविषयकज्ञाने हेतुत्वं विशेयकतत्प्रकारकज्ञाने च सत्त्वेन प्रकृतहेतुकत्वं
मिति तत्कारणज्ञानप्रतिबंधकतातिरिक्तवृत्तितत्त्वाके वत्तस्य हेतुदोषत्वा संभवात् अतएवाप्येति सर्वत्र विषयशेषांतर्भाव इति सं
तव्यं सत्प्रतिपक्षेति सत्प्रतिपक्षपदस्य गीत्तादिपदवर्द्धमाधुन्येन यत्ता कत्वसत्प्रतिपक्ष इत्यर्थः साध्याभावव्याप्यवाच्यपक्षः सत्प्र
तिपक्षः स्ववृत्तिरूपव्याप्यकथं विरोधेन तद्वा हेतुः सत्प्रतिपक्षितः एतज्ज्ञानं च साक्षादेवानुमिति विरोधितदभावमिच्छयवत्तदभावव्याप्य
निश्चयस्यापि तादृशिष्टबुद्धिप्रतिबंधकत्वात् उदाहरणं तु रुदेव किमाहूमादित्यादि बाधितमानमेव सहेतुस्तु न कदापि सत्प्र
तिपक्षितः बाधितस्तु कदापि नासन्नतिपाक्षित इति नव्याः प्रांचस्तु समानवत्तत्प्रकृतपक्षविशेष्यकसाध्याभावव्याप्यवत्त्व
परामर्शकालं निप्रकृतपक्षविशेष्यकसाध्यव्याप्यवत्त्वपरामर्शः सत्प्रतिपक्षः विषयतासंबंधे तद्वा न हेतुः सत्प्रतिप
क्षितः अयं च स्वस्वरूपसत्त्वेन साक्षादनुमिति विरोधी अतएव सहेतुरपि साध्याभावव्याप्यवत्तापरामर्शका
लसत्प्रतिपक्षितः बाधितोपि तदभावदशायां कदाचिन्न सत्प्रतिपक्षित इत्याहुः एतन्मते यथोक्तं न दोषतुल्यं

किमुदुष्ट उक्षणमेवेति न तत्राव्याप्तिः असिद्धेति असिद्धिस्त्रिविधः स्वरूपासिद्धिः आश्रयासिद्धिः व्याप्यत्वासिद्धिश्च तत्र हेतु
भाववान्यदुः स्वरूपासिद्धिः कालिकात्मिकादियथा कथं चि संवधेन तद्वा हेतुः स्वरूपासिद्धिः एतज्ज्ञानं च पक्षधर्मो
परामर्षविरोधि उदाहरणं तु क्रूरवह्निमान्धूमादित्यादिपक्षविशेषणोऽसिद्धिराश्रयासिद्धिः स पक्षस्तथावच्छेदकाभाव
वान् पक्षस्तथावच्छेदकाभाववान् पक्षस्तथावच्छेदकाभाववान् पक्षस्तथावच्छेदकाभाववान् पक्षस्तथावच्छेदकाभाव
परामर्षयोक्तयेदिव विरोधि उदाहरणं तु कान्चनमयपर्वतवह्निमान्धूमादित्यादिव्याप्यत्वासिद्धिस्त्रिविधा साध्यविशेष
णोऽसिद्धिः सामानाधिकरण्यविदियथा कथं चि संवधेन हेतोस्तद्वत्त्वं तज्ज्ञानं च साध्यतावच्छेदकवैशिष्ट्यांशेऽनुमिति
परामर्षयोविरोधि उदाहरणं तु पर्वतः कान्चनमयपर्वतवह्निमान्धूमादित्यादिहेतुतावच्छेदकाभाववान् हेतुविशेषणा
सिद्धिः तादात्म्यसंबन्धेन हेतोस्तद्वत्त्वं एतज्ज्ञानं च हेतोहेतुतावच्छेदकवैशिष्ट्यांशे परामर्षविरोधि उदाहरणं तु पर्वतो
वह्निमान्काञ्चनमयधूमादित्यादिसाध्यव्यभिचारित्वे सति साध्यसामानाधिकरण्यरूपव्याप्त्यवभावाहेतुव्या
प्यत्वासिद्धिः तादात्म्यसंबन्धेन हेतोस्तद्वत्त्वं एतज्ज्ञानं च हेतोव्याप्तिज्ञानं विरोधि उदाहरणं तु व्यभिचारिमान्धूमादित्यादि
तादृशिसाध्याभाववान्यसो बाधः वृत्तिमत्त्वादित्यादि किं चि संवधेन तद्वा हेतुव्यभिचितः एतज्ज्ञानं च साक्षादेवानुमिति
विरोधि उदाहरणं तु क्रूरवह्निमान्धूमादित्यादि उक्तः संक्षेपतः सामान्यतादृक्कमावर्जितेणैव विशेषतस्तत्तादृक्येवैव च यिष्यत इति दिक् ॥ १ ॥

चिंम.

इति

४४
२ (A)

हेलामासचिंतामणिटीकासूत्र
मधुरानाथी स्व माताप्रसन्नमिदं

४४
२ (A)

४४
२ (A)